

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

Katedra za noviju hrvatsku književnost

Zagreb, veljača 2016.

**KONCEPT NELAGODE U ROMANU „MIRISI, ZLATO I TAMJAN“ SLOBODANA
NOVAKA**

(psihoanalitičko čitanje)

DIPLOMSKI RAD

8 ecta bodova

Mentor: Izv. prof. dr. sc. Tvrtko Vuković

studentica: Patricia Smok

Sadržaj

1. UVOD	3
2. TKO JE „MALI“ ?	7
3. LAKANOVSKI SUBJEKT I DRUGO	9
4. U POTRAZI ZA DRUGIM	13
5. IZMEĐU KOLJEVKE I GROBA.....	16
6. OBJEKT A I JOUISSANCE.....	19
7. ZAKLJUČAK.....	23
8. LITERATURA	25

1. UVOD

Roman „Mirisi, zlato i tamjan“ često se analizira kao „roman sudbine“ ili „granične ljudske situacije“ u okvirima smjera „egzistencijalističkog realizma“ (Nemec 2003: 27,31). Takvim ga bar pojmovima definiraju Krešimir Nemec i Vladimir Biti u svojim tekstovima. Autor romana, Slobodan Novak, pripada generaciji krugovaša, koja se bori protiv ideologizacije i provincijalizacije hrvatske književnosti (Nemec 2003: 27), te se pridružuje toj borbi birajući upravo provinciju kao mjesto gdje smješta radnju svog romana i na taj način se obračunava s njom. „U topografiji svijeta Novakova pripovjedača ambijent je nehotične vrste iskustvenog sučeljavanja sa životom otok, dok je ambijent hotimične vrste spoznajnog sučeljavanja revolucija. Na otoku gdje se krotko podčinjava kolektivnoj sudbini ja se očituje žrtvom, dok se u revoluciji gdje se toj sudbini smiono suprotstavlja ja pokazuje junakom“ (Biti 2005: 214). Upravo je unutrašnji junakov mir stratište borbe ideala prošlosti s idejama budućnosti. S obzirom na to da je junak (mali) zarobljen u mjestu i u zajednici koja je značajno obilježena idealiziranom prošloću i koja još uvijek osjeća posljedice starog sistema u vremenu kada on više nema mogućnosti opstati, on i dalje trpi posljedice njezina djelovanja. U tom smislu, mali je žrtva provincijske ideologije koja od njega traži da se žrtvuje i u toj žrtvi on (velikim dijelom) pronalazi smisao svoje egzistencije. „...mogli bismo reći da Mali živi u znaku čistilišne kazne. Život u purgatoriju simbolično je čišćenje od ideoloških mistifikacija i starih zabluda kako bi se došlo do katarze, smirenja emocija i pomirenja suprotnosti, ovdje u obliku posvemašnje rezignacije.“ (Nemec 2003: 125,126). Mali je razočarani intelektualac koji, iako trpi put za koji vjeruje da ga je odabrala sudbina, zna da to nije jedini mogući put i svjestan je svog mučenja. Zbog toga što svjesno i pomalo mazohistički prihvaća svoju žrtvu, njegovo ga trpljenje čini junakom. Roman se uvelike bavi duševnim stanjima i razmišljanjima malog, te im vrlo često daje prednost nad naracijom. No, na kraju romana nema velikog obrata niti raspleta – završetak romana je ujedno i početak novog Madoninog ciklusa te se priča bezizlazno ponavlja, bez obzira na sve misaone procese i zaključke do kojih mali dolazi. „Proces tog tumačenja, međutim, ne obećava na svojem kraju 'aha-efekt' s lupanjem po čelu kao najeminentnijoj slijepoj točki čovjekovog vidokruga. U istom trenutku kada smo nešto *junački* spoznali, postali smo *žrtvom* tuđeg scenarija“ (Biti 2005: 220). Iako mali ima ideje koje nadilaze ideologiju koja ga okružuje, on ne djeluje na temelju njih nego na temelju želja drugoga, tj. Madone. „Ja se ne čudim mrtvacima što žive pokraj nas i što nas drže u svojoj službi i pokornosti. Čudim se živima, odakle smognu toliko

snage u nemoći i u bespomoćnosti, i sebi se čudim i pitam, kako možemo mi trajati ovako“ (Novak 2004: 6). Njegovo junaštvo sastoji se od toga da žrtvuje sebe za drugog, iako je to Drugo (Madona) praktički bez života. Odnos malog prema Madoni temelji se na mješavini altruizma i mazohizma (Nemec 2003: 123). On i Draga počinju brinuti o Madoni iz altruizma i žrtvuju se zbog te odluke, a malom, bez obzira na njegovu patnju, ta žrtva postaje temeljnim dijelom njegova identiteta i čini se da, čak i kad bi mogao, ne bi je se odrekao.

Pišući o poetici Slobodana Novaka, Tatjana Jukić ističe važnost političke geste u novijoj hrvatskoj književnosti te s tom tematikom povezuje Novakov interes za revoluciju. Kroz roman, mali sam sebe na nekoliko mjesta naziva invalidom. Postoji nekoliko uzroka koje bismo mogli smatrati konstitutivnim za njegovu invalidnost, a jedan od njih je komunizam koji predstavlja revoluciju i odmak od stare ideologije koju predstavlja Madona. „To je za Novakov pripovjedni korpus važno već ondje gdje njegov pripovjedač ranu koju mu je zadala komunistička revolucija prepoznaje kao konstitutivnu za sebe, kao maloga (ponajprije u *Mirisima, zlatu i tamjanu*)...Mali je tako prije svega figura zakona koji nije još, zakona u dolasku, ali time ujedno i figura dolaska kao zakona – figura koja može legitimirati samo dolazak i ono u odlasku“ (Jukić 2011: 87). Iako mali shvaća da je zarobljenik prošlosti, nema dovoljno hrabrosti provesti revoluciju – zato i sebe naziva invalidom budućnosti, jer je nije spreman prihvatiti i zna da u njoj bez promjene ne može opstati. U okvirima stare ideologije on je žrtva, a ako istupi iz te uloge, postat će vođom revolucije/junakom i za to će snositi odgovornost. „Neka vegetira ta prošlost kad je tako neopasna i bijedna nasprama zala što smo ih sami stvorili“ (Novak 2004: 202). Time se postiže cikličnost radnje romana, revolucije u radnji zapravo nigdje nema. Radnja se temelji na ponavljanju i simetričnosti, što je vidljivo i u organizaciji teksta u četrnaest poglavlja, a osobito u početku i kraju romana koji su obilježeni istim događajem (Madoninim pražnjenjem) – kraj romana je vraćanje na njegov početak. „Što znači da ni jedna naracija kou proizvede mali (koja se formira oko maloga) sama za sebe nije dosta; i zato je temeljni zahtjev koji ta naracija postavlja zahtjev za narativnim *paketima*, za naracijom kao *kolektivom, zajednicom*“ (Jukić 2011: 77). Čim govorimo o naraciji kao o kolektivnom fenomenu, znači da govorimo o okupljanju u njoj i time se postavlja pitanje uloge politike u njoj. Obično pitanje političkog u naraciji povezujemo s ideologijom i socijalnim položajem, no Tatjana Jukić koncept političkog povezuje s edipskim kompleksom jer, po Gillesu Deleuzeu, on otvara poziciju za politički program (Jukić 2011: 76). „S jedne strane, ta pretpostavka logično naliježe na edipsku konfiguraciju same novije hrvatske književnosti, ako se novija hrvatska književnost s ilirizmom formira oko političke geste, ili

kao politička gesta, pa politika u toj književnosti zauzima mjesto koje priča o Edipu zauzima u psihoanalizi“ (Jukić 2011: 76). Taj zaključak može povezati čitanje romana s psihoanalitičkim čitanjima, a i objašnjava na koji način se pojavljuje rana, invalidnost u malom koju mu je zadala politička revolucija. Upravo zbog te invalidnosti koja se očituje kao manjak koji onemogućuje malom da se ostvari, moguće je dovesti tekst romana u korelaciju s edipovskim pitanjem te se otvara prostor za definiranje Lacanovskog „Drugog“ koje je ključno u izgradnji identiteta. „I već je zato samo ime mali strukturno edipsko: kao Edip, koji označava onoga otečenih nogu, mali imenuje samo ranu, manjak, defekt“ (Jukić 2011: 75). Mali je također dijete koje nije odraslo s vlastitim roditeljima te ga njegova potraga za porijeklom povezuje s Edipom na još jednoj razini. „Gotovo bi se moglo reći da se Madona postavlja spram malog kao što se Sfinga postavlja spram Edipa...“ (Jukić 2011: 76). Madona ne samo da predstavlja vezu s prošlosti, nego i s obitelji malog. Njegova obitelj nije bila klasična, mali je bio posvojen i odrastao je s tetama i stricem, te prave figure majke i oca u njegovom djetinjstvu nedostaju. Sama fabula romana, iako je strukturno ciklična, ne fokusira se na Madonin ciklus nego na pokušaje malog da riješi Sfinginu zagonetku i pronade smisao svog života te poziciju koju bi u njemu trebao zauzeti. Pitanje koje traži dodatno pojašnjenje jest na koji način funkcionira mehanizam ponavljanja i što čini višak koji zaustavlja pomak i otkriće nečeg novog te završetak beskonačne cikličnosti.

Analizirajući svaki roman, svaki pripovijedni tekst, bitno je definirati pokretača radnje – ono što uzrokuje pomak u poretku, ruši ravnotežu ili je pokušava uspostaviti. Pokretačem može biti neki događaj, no najčešće se definira jakim osjećajem u jednom od junaka pripovijednog teksta. To može biti, npr. strah, ljubav, želja za osvetom...Svaki od tih osjećaja uzrokovan je željom za postizanjem nekog cilja: ako se radi o strahu, cilj je ukloniti uzrok straha, ako se radi o ljubavi, cilj je ostvariti je sa željenom osobom, te ako se radi o osveti, cilj je nanijeti štetu, bol. Cilj je domoći se nečeg, što junak u danom trenutku želi, a nema. Prazno mjesto koje treba popuniti uzrokuje žudnju u junaku, a žudnja je ono što ga pokreće. „Manjak i žudnja za Lacana su koekstenzivni“ (Fink 2009: 63). To bi značilo da opseg manjka odgovara opsegu žudnje i da oni koegzistiraju: bez manjka nema žudnje. A žudnja je pokretač potrage i početak radnje. Iz toga bismo mogli zaključiti da pri postizanju cilja, pri ispunjavanju žudnje i popunjavanju praznog mjesta postizemo rasplet događaja i smiraj. No to također znači da gubimo pokretača i kretanje te više nemamo priču nego samo egzistiranje. „Tako možemo dokučiti i specifičnost lakanovskog pojma tjeskobe: tjeskoba se ne javlja onda kad manjka objekt-uzrok žudnje; tjeskobu ne izaziva manjak objekta, nego, naprotiv, opasnost

da ćemo se previše približiti objektu i time izgubiti sam manjak. Tjeskobu izaziva nestanak žudnje“ (Žižek 2013: 28). Ako se popuni prazno mjesto, žudnja je zadovoljena, no ujedno više nema kretanja, nema cilja koji bi junak htio doseći te postaje tjeskoban – bez motiva za kretanje. U romanu „Mirisi, zlato i tamjan“ taj bi zastoj, tj. zadovoljenje žudnje, značio prekid radnje i prekid cikličkog kretanja koje je već ranije spomenuto kao temelj strukture romana. Ako se radnja ciklički ponavljala, i ako smo utvrdili da manjak i žudnja odgovaraju jedno drugom u opsegu, to bi logički trebalo značiti da u junaku postoji velika želja za ostvarivanjem cilja i da on nipošto ne može biti tjeskoban. No, čitajući roman i opise vlastitog emocionalnog stanja koje daje sam mali, ne možemo ne doći do zaključka da on nije tjeskoban. „Čudo je već i to što nisam dosad zaista postao robot...“ (Novak 2004: 122). Mali često sugerira da se njegov život svodi na puko egzistiranje i da je bez zadovoljstva i bez prave žudnje. „Pa se jednog dana zapravo ne će točno znati ni gdje je svršio moj jedini život. Ovdje – prije toliko godina, kad sam udario u skrbništvo nad umirućom Madonom, ili u slobodi, ako nadživim ropstvo“ (Novak 2004: 8). S jedne strane imamo očita prazna mjesta: mali je nezadovoljan svojim životom, tj. životnom situacijom u kojoj se nalazi te zna da bi mu promjena odgovarala, dok s druge strane, žudnja za popunjavanjem tih praznih mjesta nije dovoljno velika da bi se realna promjena dogodila. Ako se vratimo na našu matematičku pretpostavku da žudnja odgovara opsegu praznog mjesta, to bi značilo da se u „Mirisima, zlatu i tamjanu“ javlja paradoks – žudnja je manja od praznog mjesta. Da bi to moglo biti moguće, potrebno je postojati nešto što priječi formiranje žudnje – određeni višak. Višak sprečava izgradnju žudnje, ona je nedovoljna da bi se dogodila bilo kakva značajna promjena, te se proces stalno vraća na početak i radnja postaje ciklična. Ono što ovaj rad, na primjeru Novakova romana, želi istražiti, jest mogućnost da višak uzrokuje nelagodu (možda čak i tjeskobu).

2. TKO JE „MALI“ ?

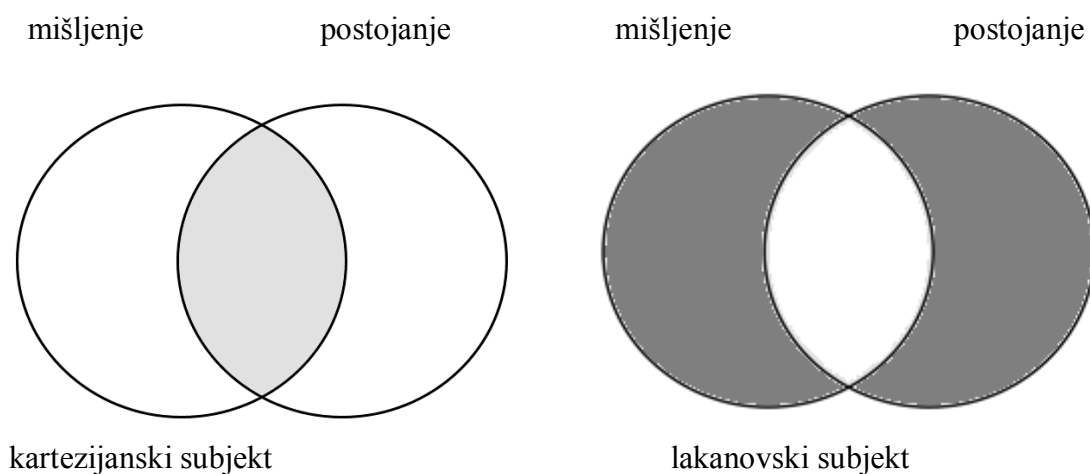
Mali je, u tradicionalnom smislu, glavni junak romana, a ujedno i pripovjedač. Pripovijedni aspekt ga dobro uklapa u prozu Slobodana Novaka. „Riječ je o piscu koji je pisao prozu izrazito pripovijedne naravi (*Ich-form* je njegov redoviti iskazni modus) u kojoj se obračunava s ideologijom, iluzijama, mitovima i vlastitom prošlošću“ (Nemec 2003: 120). Obračunati se s prošlošću moguće je na različite načine, no koji god da je način odabran, proces uvijek počinje analizom onoga što je bilo i potragom za uzrocima. Takav način u misli priziva arhetipsku sliku čovjeka ispruženog na kauču blizu čijeg uzglavlja sjedi analitičar s olovkom i papirom, te sluša subjektovu priču i razlaže je na dijelove. U romanu „Mirisi, zlato i tamjan“, glavni junak nam izlaže svoju priču, praktički se ispovjeda, a njegovi monolozi „...obilježeni su interakcijom misli, osjećaja i sjećanja“ (Nemec 2003: 122). Čitajući takve iskaze, čitatelj se vrlo lako može staviti u poziciju analitičara i pristupiti tekstu na analitički način. Prvo što zapinje za oko jest način na koji je napisano ime subjekta: „mali“, bez velikog početnog slova. Zbog takvog načina pisanja, malim početnim slovom, ime gubi na svojoj važnosti: više nije vlastita nego postaje opća imenica. Ne imenuje nešto vlastito, osobito, nego pridaje obilježje koje dijele mnoge stvari. Manjak slova uzrokuje manjak individualnosti – opće ime sugerira da postoji još netko takav te junak više nije izdvojen iz mase. A s druge strane, samo značenje riječi može ukazivati na manjak ili defekt. U tom smislu, mali je na razini strukture imena povezan s Edipom. „Naime, ako Edip označava onog otečenih nogu, ime njegova oca, Laj, označava krivonogog, a ime Lajeva oca, Labdah, hromoga, da bi se najzad ta invalidnost (više od jedne, i ne više jedna) vratila u priču kao materijal Sfingine zagonetke, sada kao scena domišljanja“ (Jukić 2011: 75). Mali također ima svoju invalidnost, no pitanje je iz koje točke ona potječe te što on sam smatra invalidnošću. Fizičku invalidnost predstavljaju njegovi prsti: „Jedan je krnj, nedostaje mu cio gornji zglavak, umjesto nokta, okrugla tvrda rožnata kapica. Na drugoj ruci dvostruki nokat na kažiprstu, jedan ukočeni zglobov, mnoštvo ožiljaka. Ja bih o tim svojim prstima mogao ispričati male žalosne priče...“ (Novak 2004: 35). No teško bismo mogli reći da je invalidnost maloga sadržana u fizičkim obilježjima. Točnije bi bilo reći da je tijelo za maloga tek instrument kojim se služi. „Novakov pripovjedač, drugim riječima, formira se oko rane koju su mu zadali rat i revolucija, koju mu je zadala politika, pa je rana – trag nasilja, no ujedno prazno mjesto, manjak ili defekt- instrukcija oko koje se to 'ja' za roman uopće formira, no ujedno instrukcija koja svaki put iznova dovodi u pitanje vrijednost

toga 'ja', njegovu validnost, njegovu ekonomiju“ (Jukić 2011: 74). Rana malovu „validnost“ pretvar u „invalidnost“ i on sam sebe proglašava „invalidom budućnosti“. Tatjana Jukić piše da se u ovom romanu budućnost može zahvatiti tek kao rana, što bi značilo da je tijelo moguće zahvatiti samo kao patologiju i da je cijelo tijelo manjak (Jukić 2011: 74). No, u slučaju malog, tijelo se ne dovodi u pitanje te je njegova rana psihološka, nastala kao posljedica iskustva i prošlih vremena, koja kroz Madonu dijeluju na malog i „ranjavaju ga“. Ranu je zadala prošlost te je mali invalid budućnosti jer se ne može suočiti s njom zbog posljedica prošlosti. To što mali sebe naziva invalidom budućnosti, a Madonu invalidom prošlosti moglo bi se postaviti u opoziciju. Ako je Madona, izmučena prošlošću, invalid prošlosti, onda je i mali invalid prošlosti. No, za Madonu ne postoji ništa osim prošlosti, a mali ima budućnost za koju se nada da počinje smrću Madone, tj. smrću prošlosti. „Ako je rana pastoralna tehinka pojednostavljivanja složenog odražavala nagon za naknadnim *ponišćavanjem* onoga što se dogodilo, onda sad raščlanjivanje jednostavnog, kao dominantan postupak potonje novelistike – glasi moja teza – preslikava suprotni nagon za *ponavljanjem* onoga što se dogodilo“ (Biti 2005: 219). Po Freudu, ta su dva nagona temeljni simptomi opsesivne neuroze koju bi, u ovom slučaju, mogao pojačavati Madonin ciklus zatvarajući malog u krug ponavljanja. Mali svoju situaciju više ne shvaća kao složenu, on je razlaže na elemente, više ga ne smetaju ni smrad ni raspadanje. No, s druge strane, koliko god da pojednostavio situaciju i analizirao uzroke i posljedice svakog postupka, ne može se otrgnuti iz kruga neprestanog ponavljanja prošlosti koje je usklađeno s Madoninim ciklusom. Očito je da između malog i Madone postoji čvrsta veza koju mali neprestano pokušava, no nikako ne može raskinuti te je upitno želi li uopće to učiniti. U tom odnosu bitno je odrediti pozicije koje junaci romana zauzimaju i tko je subjekt naše analize. No, prije svega, potrebno je utvrditi što ili tko je to subjekt.

3. LAKANOVSKI SUBJEKT I DRUGO

„S obzirom na to da bi se na engleskom o analiziranom obično govorilo kao o 'pacijentu', 'individuumu' ili (u nekim školama psihologije) kao o 'klijentu', od samoga bi početka trebalo spomenuti da bi se na francuskome o njemu/njoj posve prirodno govorilo kao o 'subjektu'.“ (Fink 2009: 42) U tom kontekstu, nema razlike između pojmova „pacijent“ i „subjekt“, no govoreći o Lacanovoj upotrebi tog pojma, bilo bi pogrešno shvatiti te nazive doslovno jer su oni neteorijski te postoje i u drugim kontekstima izvan psihoanalize. Ono što Lacan definira kao subjekt zapravo je rascjep između ega i nesvjesnog, zatim između svjesnog i nesvjesnog, te između lažnog osjećaja sebstva i automatskog funkcioniranja jezika u nesvjesnom (Fink 2009: 52). Lacan do ovako razvijene sheme prikaza subjekta dolazi postupno, te se u jednom od koraka koristi izvrtanjem kartezijanskog subjekta kako bi prikazao shemu lakanovskog subjekta. Njihova usporedba početna je točka za razumijevanje kompletne Lacanove sheme subjekta.

Kao što vidimo, za definiranje subjekta koriste se kategorije mišljenja i postojanja. U shemi kartezijanskog subjekta sama činjenica da misli dovoljan je dokaz za postojanje subjekta, dok je u shemi lakanovskog subjekta pokazano da subjekt može ili postojati ili misliti, ako se oba procesa odvijaju istovremeno, subjekta nema. Drugim riječima, lakanovski subjekt postoji u rascjepu između razmišljanja i postojanja. Kartezijanski je subjekt okarakteriziran onim što Lacan naziva „lažnim postojanjem“ (Fink 2009: 51). U romanu

„Mirisi, zlato i tamjan“ subjekt, mali, nudi nam svoja razmišljanja. S obzirom na to, ne postoji sumnja u to da on misli te, prema lakanovskoj shemi, upitno je postoji li on kao subjekt. Ono što potvrđuje takvu pretpostavku jest činjenica da i sam mali preispituje svoje postojanje, tj. način na koji on postoji. Prema tome moguće je zaključiti da mali, ne postoji ako razmišlja i obrnuto, ili ako i razmišlja i postoji da je riječ o lažnom postojanju kakvo nalazimo u kartezijanskom subjektu. Moglo bi se reći da postoji rascjep između subjekta i postojanja. Takva dvojakost često se pojavljuje u Lacanovim definicijama, pa se za imenovanje subjekta također koristi pojmovima „rascijepljeni subjekt“, „podijeljeni subjekt“ ili „zapriječeni subjekt“ (Fink 2009: 52). Ono što je zajedničko svim pojmovima kojima se Lacan koristi jest to što svaki od njih sugerira razdvajanje i time dvojakost subjekta. „Premda subjekt ovdje nije ništa drugo nego rascjep između dva oblika drugosti – ega kao drugog i nesvjesnog kao diskursa Drugog – sam rascjep premašuje Drugog“ (Fink 2009: 53). Rascjep između ega i nesvjesnog formira se na isti način kao rascjep između mišljenja i postojanja, no za formiranje rascjepa ego-nesvjesno ključna je uloga „Drugog“. Da je za postojanje i formiranje ega potrebna još jedna, kako je Freud naziva, „instancija“, primjećuje i mali: „I možda sam, naprotiv, upravo ja dokaz njezina postojanja. Jer zar ona inače postoji, ako ne kroz mene? Ja svakodnevno priznajem njezino postojanje: pokrećem je, hranim je, čujem je, vidim. Jedini je razumijem. Kroz moje postupke potvrđuju se njezine želje, ostvaruju njene riječi. Ja sam domadar jednome nametniku, ali će taj infuzorij, krpelj i mješanac usuti s vremenom u moju dušu svoje ljigave ličinke, taj fitoparazit saplest će moje žilje i krv moju svojim neraskidivim izdancima, i ja ću od te trakavice presušiti u svojim najboljim sokovima, od ove ću se gljive rastočen rasuti. I bit će istina: bit ću smeće, postojat ću samo dok me bude htjela piti“ (Novak 2004: 79). Ono što definiramo kao Drugo nije druga osoba ili drugi subjekt, kako bi se moglo zaključiti iz ovog citata. Lacanova početna točka u definiranju Drugog je jezik, te on govori o jezičnom Drugom ili Drugom kao jezik (Fink 2009: 5). Pretpostavka za to je sadržana u činjenici da se dijete rađa u jezik, tj. da jezik prethodi djetetu zato što je ono rođeno u jezik svojih roditelja. Samim time, dijete je prisiljeno učiti taj jezik kako bi se moglo izraziti, a prije nego što nauči jezik, roditelji sami pridaju značenje djetetovim reakcijama, kao što je plač. Dijete uči izražavati se kroz Drugo, a to Drugo je jezik, koji, prema Freudu, sačinjava nesvjesno. Problem jezičnog izražavanja postoji kod Madone i tu je vidljiva otuđenost jezika, tj. Madonina nesposobnost da ovlada Drugim (ako je Drugo jezik). Mali je često uspoređuje s djetetom: „Činilo mi se odjednom da je tako ostala nepokretna sve otkako je ispala na svijet. Babica ju je zaboravila pljusnuti, pa je novorođenče samo otvorilo oči, a nije se probudilo“ (Novak 2004: 22). Kao i u brizi za dijete, u Madoninim je reakcijama bilo potrebno raspoznati

što želi izraziti jer je njezino jezično izražavanje često bilo nekoherentno, utemeljeno na ponavljanju ili nepovezano sa situacijom. „Madona je opet recitirala: Santa Barbara, San Simon...” (Novak 2004: 77). Ukratko, i Madonu je moguće postaviti u poziciju djeteta koje još nije ovladalo jezikom ili subjekta koji zaboravlja da tu sposobnost ima, ne želi da je Drugo pokori. „Dijete *se odriče* svog postanka u vidu podijelnog subjekta kako se ne bi pokorio/la Drugom kao jeziku.” (Fink 2009: 58) S obzirom na to da Lacan definira subjekt kao rascijep, a Madona se odriče podijele, tj. izbjegava formiranje rascijepa putem podijele, dovodi se u pitanje njezino postojanje, i to na nekoliko razina. Madona je najstariji stanovnik otoka i njezina pozicija kao plemstva uspostavljena je u prošlom sistemu koji sada živi samo u svijesti trenutnih stanovnika otoka. Preostali stanovnici su mahom mlađi od nje te sami sumnjaju u postojanje Madone te pitanju kako je Madona uvijek prethodi provjera njezinog prebivanja na ovom svijetu. Mali zna da je Madona u sobi do, no ni on nije uvjeren da postoji te mora provjeravati: „U njezinoj sobi je mrak. Ona stenjući diše u dnu sobe. Nema je. Sklupčana negdje u dubini kreveta kao u zipci. Ali ispunjava praznu akustičnu sobu svojim hripanjem, i čini se da je svu ovu tmušu i tmicu istisnula iz svog tijela, kao sipa” (Novak 2004: 7). Znamo da Madona na neki način egzistira, diše, no njezino postojanje je u svakom trenu upitno, što znači da za jedan od osnovnih elemenata u definiranju subjekta nismo sigurni da sudjeluje u jednadžbi. Ako sumnjamo u element postojanja u kartezijanskom modelu subjekta, subjekt automatski slabi jer je u tom modelu subjekt definiran preklapanjem postojanja i mišljenja. No, u lakanovskom modelu, subjekt je definiran rascjepom između postojanja i mišljenja, on ili postoji ili misli, te bismo mogli reći da bi mišljenje, u ovom slučaju, moglo „izbaviti” subjekt. Da bismo mogli govoriti o postojanju ili nepostojanju razmišljanja, prvo trebamo definirati što je to mišljenje i kako se ono formira. Ono što je neizbježno, tj. ono što je nužno za stvaranje mišljenja jest jezik. Ako se poslužimo lingvističkim terminima u okviru psihoanalize, možemo reći da bez jezika postoji samo označeno, a označitelji nedostaju. Lacan (služeći se Freudovim tekstovima) označitelje u lingvistici izjednačava s „predložbenim predstavnicima” (Fink 2009: 8,9). To su elementi koji čine nesvjesno, a ono je strukturirano kao jezik te da bi moglo postojati mora usvojiti pravila jezika. Kao što je već navedeno, Madona ne vlada dobro jezikom, ne izražava jasno svoju žudnju te joj je potreban posrednik, tumač koji bi shvatio o čemu se točno radi. To je odnosi koji bi odgovarao onom djeteta i roditelja koji „dešifriraju” djetetov plač. Zbog toga bi se Madonu moglo postaviti u ulogu djeteta, a vidljivo je da je i mali shvaća na taj način: „Već mi se izdaleka učinilo da mi gojenče plače” (Novak 2004: 19). Potrebno je utvrditi na koji način Madona izražava žudnju i je li taj izraz rezultat mišljenja ili mu je potrebna dodatna

interpretacija, tj. pridavanje značenja, kao što je slučaj kod djece. Mali nije odrastao sa svojim roditeljima i Madona je bila jedna od ljudi pod čijim je bio okriljem. Na taj način, Madona je ušla u ulogu koju inače zauzima majka. No, u romanu je jasno vidljivo da mali Madonu ne vidi u toj ulozi nego u ulozi djeteta, a sebe i Dragu u ulogama roditelja. Pri tome je još važno naglasiti da je, kao što je bila vladaricom otoka, Madona vladarica kuće i time su „roditelji“ mali i Draga u vlasti „djeteta“ Madone. Ako je moguće protagonistima romana dodijeliti uloge roditelja i djeteta, trebalo bi biti moguće objasniti njihove odnose pomoću odnosa subjekta i Drugog unutar obitelji, čija su temeljna objašnjenja dali Freud i Lacan. Služeći se tim modelom, prikazat ćemo suživot trojca mali-Draga-Madona.

4. U POTRAZI ZA DRUGIM

Prije nego odredi svoj odnos prema Drugom, dijete se nalazi u svojevrsnoj borbi s njime. Iz te borbe može izaći ili kao podređeno Drugom ili može pokoriti Drugo. Već je spomenuto da je dijete primorano učiti jezik svojih roditelja kako bi moglo iskomunicirati svoje želje jer, ako dijete ne zna jezik, roditelji sami pridaju značenje djetetovim reakcijama. Prihvaćajući jezik roditelja, koristeći se njime za mišljenje i komunikaciju, dijete se pokorava Drugom, koje Lacan isprva definira kao jezik. „Freud govor o *odabiru* ili *izboru* neuroze, a Lacan sugerira da je u djetetovo prihvaćanje pokoravanja ovom Drugom već uključena neka vrsta izbora – 'prisilni izbor', kako ga on naziva (što je nešto poput oksimorona), odluka da se samom sebi ne dopusti podvrgavanje Drugom koje za sobom povlači gubitak samog sebe“ (Fink 2009: 58). Takva odluka onemogućava djetetu da postane subjekt jer je potčinjavanje jeziku nužno kako bi se postalo subjektom. Dijete je u svakom slučaju na gubitku: ili pokorava Drugo i ne postaje subjektom ili se podređuje Drugom, tj. dopušta svoje reprezentiranje riječima (Fink 2009: 58). Radeći taj korak prema subjektivnosti, dijete se otuđuje od sebe i kreće prema iščezavanju. „Ovdje je koristan Laconov pojam subjekta kao *manque-à-être*: subjekt ne uspeva postati kao netko, kao posebno biće, u najradikalnijem smislu: on/a nije, on/a ne postoji. Subjekt *egzistira*- utoliko što ga/ju je riječi ispisala iz ništavila, i o njemu/njoj se može govoriti, pričati i raspravljati – a ipak ostaje bez postojanja“ (Fink 2009: 60). Takvo otuđenje stvara svojevrsni manjak, tj. prazno mjesto. Ako postavimo Madonu u poziciju djeteta, što je moguće zbog njezinog odnosa prema malom i Dragoj te otpora prema jeziku, dolazimo do već spomenute pretpostavke da Madona ne postoji kao pravi subjekt nego da zapravo samo egzistira. „Madona je zauzimala samo gornju polovicu ležaja, ležeći onako kako se koncem prošlog stoljeća običavalo ležati u majčinu uterusu, skvrčeno, s koljenima i šakama pod bradom i s mrzovoljno naškubljenim bezubim lišcem. Učinilo mi se odjednom da je tako ostala nepokretna sve otkako je ispala na svijet“ (Novak 2004: 21,22). Ono što nam se nudi u opisu Madone jest sadašnjost koja se, zbog Madonine starosti, shvaća kao pred-smrt. I jedino s čime se ona povezuje jest vrlo rano djetinjstvo, tj. s ranom fazom razvoja koja prethodi usvajanju jezika. Takvo povezivanje početka i kraja još je jedan od motiva koji učvršćuju cikličnu strukturu romana i opravdavaju smještanje Madone u poziciju djeteta. Njezin život prolazi bez promjene, zato se to što je mali naziva historijskim invalidom može shvatiti dvojako: i zbog pripadnosti starom sistemu i zbog stalnog vraćanja na početak bez napretka. Uzimajući sve ovo u obzir, Madona ne može biti pravi subjekt ni po

pravilima sheme lakanovskog subjekta. Njezino mišljenje je upitno zbog nepotčinjavanja jeziku, a njezino postojanje nije pravo postojanje nego se svodi tek na egzistiranje. No, ni dijete prije potčinjavanja jeziku nije pravi subjekt i samim time se potvrđuje pretpostavka da se u romanu „Mirisi, zlato i tamjan“ Madona nalazi u već navedenoj ulozi djeteta čije je postojanje upitno.

Prema Lacanu, dijete, tj. njegova tjelesna prisutnost, uzrokovana je žudnjom Drugoga, a taj drugi su roditelji koji žele imati dijete. U ovom slučaju, mali i Draga su u ulozi roditelja. Po pravilu, dijete (Madona) bi trebalo biti žučeno i njegovo postojanje bi popunilo prazno mjesto koje postoji u svijetu njegovih roditelja. Mali i Draga nikada nisu žučili za još jednim djetetom (imaju već svoju odraslu dijecu) i Madona im je nametnuta (žudnja roditelja može biti motivirana različitim stvarima, ne samo željom za djetetom). Kao što je već spomenuto, žudnja i prazno mjesto odgovaraju jedno drugom. Ako postoji žudnja, postoji i manjak, a ako žudnja ne postoji, ono što se postavlja na prazno mjesto koje bi odgovaralo žudnji da je ima, postaje višak. Otudjenje se formira na temelju toga što je subjekt uzrokovan žudnjom Drugog, a ako žudnja ne postoji logično je zaključiti da ne dolazi do otudjenja. „Otudjenje je bitno obilježeno 'prisilnim izborom' koji isključuje *postojanje* za subjekt, umjesto toga uspostavljajući simbolički poredak i u njemu predajući subjekt pukoj *egzistenciji* u vidu držača mjesta“ (Fink 2009: 61). Razlog zašto se Madona ne potčinjava jeziku može biti i taj što ne postoji taj prisilni izbor koji je tjera da nauči jezik roditelja. A izbor nije nametnu jer mali i Draga nisu pravi roditelji i Madona nije proizvod njihove žudnje. Samim time cijela situacija postaje nelagodna jer se umjesto manjka uzrokovanog žudnjom pojavljuje nežučeni višak. Pošto je Madona-dijete na mjestu viška, a ne žučenog manjka, ne dijeluje na Drugo na isti način kao manjak. Lacan ne definira Drugo samo kao jezik nego kao i zahtjev, žudnju (objekt a) te kao jouissance (Fink 2009: 15). Za dijete je žudnja koja zauzima mjesto Drugog žudnja majke i ono pokušava zadovoljiti tu žudnju, tj. postati objektom njezine žudnje. No, majka ima više oblika žudnje i dijete nikada nije njezin jedini objekt. U Novakovom romanu, Draga bi trebala zauzimati mjesto majke: ona je glavna njegovateljica Madone, ona razumije njezine neartikulirane potrebe i ona se prva odaziva na njezine poziv. Kada joj nešto zatreba, Madona prvo zaziva Dragu, no ne zato što želi upravo njezinu pažnju nego zato što je Draga njezin omiljeni instrument za zadovoljavanje vlastite žudnje: „Šta je ona? – Žena. Moglie. – Ja sam mislila...mi se činilo, da je ona kako infermiera. – Za vas je bolničarka. Meni je žena. Okej? – Ma koliko ih samo imaš, porco! Čuješ-čuješ, najprvo, znaš. ćeš joj reć, da su me digli pod levu i zvali u vojništvo, znaš, i da me...da me nema. A ti se sakri...“ (Novak 2004: 24). Za

Dragu je Madona dijete, no za Madonu Draga nije majka u lakanovskom smislu: Madona se ponovno ne želi podčiniti Drugome, u ovom slučaju žudnji majke. „-Maloprije smo fino sve načinili, pokakali se i oprali; šta sad opet, ha?! – pita moja žena zakoračivši u mrak Madonine sobe. Njoj nije teško ući u tu grobnicu; ona; nevoljna, provodi ondje dane i noći“ (Novak 2004: 7). Mehanizam djeluje obrnuto: Draga (kao i mali) nastoji dokučiti predmet žudnje Madone i ispuniti tu žudnju. Dodatan problem se javlja u tome što ona to ne radi kako bi se popunio manjak, nego na taj način, zadovoljavajući Drugo, se nada da će maknuti višak. „Svojim apsolutnim sluhom nadovezala je u istom registru: - Znam, znam. Kada se riješim nje, čeka me pokora s tobom.“ (Novak 2004: 205). Draga o rješavanju viška, tereta govori u trenutku kada ona i mali nose kući novu cijev za kanalizaciju, što je simbolično jer će cijev služiti za rješavanje viška, tj. izmeta koji proizvodi Madona na kraju svakog svog ciklusa. No, ono što je u romanu nelagodno, nije spominjanje izmeta, smrada i otpada, nego pomak u uobičajenim ulogama. To da dijete žudi za majčinom pažnjom nešto je s čime se većina čitatelja može poistovjetiti ili može razumijeti na temelju odnosa majke i djeteta koje su vidjeli. Ono što čitatelj vidi u „Mirisima, zlatu i tamjanu“ jest majka čije je Drugo žudnja djeteta, a ne vidi dijete čije je Drugo žudnja majke. Ukratko, u romanu se nikako ne može uspostaviti simbolički poredak koje predstavlja otuđenje, a ono se za svaki subjekt mora iznova ostvariti i dodijeliti subjektu mjesto u njemu (Fink 2009: 60). A kao što je već utvrđeno, dodatan problem se javlja u tome što se subjekti ne mogu ostvariti nego se, kao npr. Madona, nalaze u poziciji lažnog subjekta. Madona se odbija ostvariti kao subjekt time što se ne želi pokoriti Drugom, a Dragino Drugo ne predstavlja manjak nego nežuđeni višak. Kako bi pružili potpunu sliku, potrebno je u nju uključiti već spomenutog glavnog junaka romana: malog. On je već imenovan subjektom, no s obzirom na ruševno stanje drugih potencijalnih subjekata, potrebno je utvrditi je li on pravi ili lažni subjekt. Njegova naracija je ono što čini roman te je, kako bismo razumijeli njegov iskaz, potrebno utvrditi odakle on dolazi, tj. moguće je reći da je naracija rezultat čiji je uzrok potrebno utvrditi.

5. IZMEĐU KOLJEVKE I GROBA

Novakova proza računa na strukturno prepletanje naracije, memorije i samorefleksije, a taj se preplet, kao u psihoanalizi, razvija iz seanse u seansu (Jukić 2011: 73). Roman „Miris, zlato i tamjan“ čini četrnaest seansi, tj. četrnaest poglavlja. Napisan je na taj način da je fokalna točka pripovjedač, tj. mali, čija naracija gradi strukturu romana i u nju su umješane njegove refleksije, sjećanja i analize. Za sjećanja bismo mogli reći da čine najmanju stavku u pripovijedanju jer se dotiču samo jedne točke u prošlosti malog, a to je trenutak kada je odabran da bude anđeo koji ispušta golubicu od soli na svečanoj misi u crkvi. Prisjećanje čak nije njegovo, nego ga inicira Madona. Time što se Madona nečeg tako zorno sjetila (a njezino pamćenje je selektivno i oskudno), to epizoda dobiva na značenju i postaje jedinstvena. Taj trenutak je jedan od formirajućih za malog iz dva razloga: odrastao je bez svojih bioloških roditelja i zbog ovog događaja osjećao je da je „dobio na vrijednosti“, a i prevario je smrt. „Govorilo se: 'Ispustio duha – ispustit će dušu', a ja? Prvo što sam bio pomislio bilo je: 'Živ sam još!'“ (Novak 2004: 99). Svi dječaci koji su mu prethodili neobjašnjivo su umrli nedugo nakog svečanosti, no mali je preživio i svi su smatrali da je to djelo natprirodnih sila. Taj bi trenutak mogao biti odlučujući za karakter malog: izdignuo ga je iz gomile, izdvojio iz prosjeka i otvorio šansu da podigne svoju vrijednost u očima drugih. No, mali to nije napravio, ostao je i dalje u poziciji siročeta koje se, kako bi se zahvalilo na ljubaznosti prihvaćanja u obitelji, do kraja života brine za svoje dobročinitelje i ostaje uz Madonu. „Kao što sam ja bio malo čudo nadprirodno, ona je veliko čudo prirode i medicinska zagonetka!“ (Novak 2004: 100) Mali se povezao s Madonom, dok ona živi, on mora ostati na otoku i postaje njegov zarobljenik. „Kao autsajder, dijete vidi istodobno manje i više nego insajderi; kao amater među profesionalcima, ono je osuđeno na društvene rituale kojima nije ovladalo do samorazumljivosti; upućeno da živi 'igre' u koje se ne uspjeva potpuno uživjeti, ono sudjeluje tamo gdje su drugi odmaknuti, a odmiče se tamo gdje su drugi uključeni“ (Biti 2005: 217). Pošto Madona nema djece, moglo bi se pretpostaviti da je od malena malog predodredila za ulogu svog njegovatelja. Zbog svog statusa nije mogla dopustiti da joj se približi bilo tko, no izdvajanje malog za anđela i njegovo preživljavanje velikog iskušenja ga je učinilo dostojnim te uloge. Pošto je mali „uhvaćen“ u tu igru još kao dijete, teško se može iz nje isključiti jer mu ništa drugačije nije poznato – igra postaje obrazac življenja. Već je spomenuto da je radnja roman ciklična i da u romanu nema pravog pokretača k promjeni, jedino pomicanje koje se događa je ono u obliku premještanja. simbolički je to prikazano premještanjem kreveta bliže Madoninoj sobi ili u sobu za vrijeme vrhunca njezinog ciklusa i

odmicanjem za vrijeme mirovanja, ili premještanjem žare s balkona u Madoninu sobi i natrag. Proces je to koji nikako da završi, iako mu je ishod izgledan. „Bilo da se premještamo polusvjesno s jedne na drugu točku tamna globusa, bilo da mislimo u polusnu plovimo na pljesnivome otomanu kao na krilima groznice. Čekanje života koji bi mogao doći kad dođe jedna smrt koja ne dolazi“ (Novak 2004:21). Mali pokazuje da je svjestan svoje stagnacije, pokazuje da ga ona čini nesretnim, te mašta o trenutku koji bi značio oslobođenje i koji bi mu dopustio da zaigra u karte na kuhinjskom stolu u Zagrebu ili šeta po Zrinjevcu (Novak 2004: 14). To što se javlja predmetom njegove mašte zapravo je posljednje premještanje – premještanje Madone iz njezine koljevke u grob. „Možda još ne bi čistaći s pješačkog otoka pomeli moju tramvajsku kartu, a ja bih već stigao s ovog pješčanog otoka natrag na pješački s pričom o Madoninoj smrti, o tome kako smo je dok je još bila topla silom izravnali, kako smo joj pritisli koljena i laktove i naprosto je prekinuli i ispružili da bi se mogla složiti u lijes, kako je sve školjocalo i manje-više rasulo se u vreći njene tanke kože, kako se spljoštila i pokrila dno sanduka poput zgužvane novine i prazne kozje mješnice“ (Novak 2004: 31). U malom postoji nada da će taj trenutak doći uskoro i da će u njemu postati junakom i prestati se osjećati žrtvom kao što se sada osjeća. Tu želju pojačava Erminija već prije Draginog odlaska govoreći da će „stara“ umrijeti ovih dana dok je on sam s njom, čak i prije Božića (Novak 2004: 10). Mali silno iščekuje njezinu smrt jer to vidi kao jedino moralno rješenje za prestanak njegovanja Madone i nastavak svog života. Kako do toga ne dolazi, mali sve više očajava i njegova želja za krajem je sve jača. „jedino rješenje za temeljnu nemogućnost želje...'nadometati' ili 'razvijati' tu nemogućnost...Ukratko, jedina prava nada je u *tekstualizaciji* igre između očaja i nade“ (Biti 2005: 217). Pošto nema kome prepustiti Madonu, mali može samo maštati o što skorijoj Madoninoj smrti i životu koji bi poslije nje mogao doći. On je uistinu između očaja i nade te nam svoju poziciju tekstualizira kroz četrnaest poglavlja (ili seansi) romana. Ako njegov iskaz smatramo iskazom koji dolazi od pacijenta ili subjekta, logično je da on u jednom trenutku posumnja u sebe ili da se javi njegov „glas savijesti“. Za malog se taj trenutak događa kada mu liječnik natukne da bi eutanazija mogla biti alternativno rješenje njegovog problema s Madonom. Mali se prvo brani od takvog rješenja, zatim ga sve više privlači do te mjere da liječnik ulazi u ulogu savijesti koja prijeći malog od poduzimanja drastičnih poteza, iako je nedugo prije toga ozbiljno razmišljao o njima. „Pitam se: bojim li se ja to da sam kraj sebe odjednom otkrio ljudski razum, i da će naši odnosi, o kojima sam samo slutio dosad, postati obostrani i dublji i da će moje potajne želje za uništenjem jednog parazita postati istinski zločin nad čovjekom. Da će biološko-medicinski fenomen postati moralno pitanje“ (Novak 2004: 157). Situacija je nalik onoj u

„Zločinu i kazni“ Dostojevskog, kada Raskolnikov uspoređuje kamatarku s običnom uši. Moralna ambivalencija nije pojava koja se uvodi s likom liječnika, ona se pojavljuje i ranije u romanu, liječnikova prisutnost je samo jače dovodi do izražaja. Već u prvoj polovici romana taj se problem povezuje s romanom Dostojevskog. „Jedino mi se čini neprikladno razmišljati o Madoni sa sjekirom u ruci. Ima u tome neke proklete zle slutnje, a ono neumjesne simbolike i podsjećanja na onog mračnog Fjodora Mihajloviča, ili ako čak toga ne, onda će svakako ta predhistorijska alatka i moji zamasi, i moje hukanje, na neki način predodrediti, usmjeriti ili barem pojednostavniti moje traume i dokone misli“ (Novak 2004: 58). Činjenica je da mali shvaća da bi bilo nemoralno ubiti ili eutanizirati Madonu. S jedne strane, eutanazija bi se čak mogla smatrati humanom, ako bi motivacija za njeno provođenje bila oslobađanje Madone od života u formi biljke, ili kako mali to definira, života parazita. No, postoje dva jaka razloga zbog kojih bi eutanazija bila potpuno nemoralna ili bi se smatrala ubojstvom. Kao prvo, Madona se boji smrti i ne želi umrijeti, a kao drugo, motivacija malog za eutanaziju nije olakšavanje Madoninih muka nego svojih. Dilema malog vrlo je nalik dilemi Raskolnikova. Mali osjeća da duguje Madoni na sličan način kao što Raskolnikov duguje kamatarki, smatra da Madona više ne zaslužuje živjeti kao što je Raskolnikov zaključio po pitanju kamatarke. No, bitna razlika je u tome što svaki od njih situaciju razrješava (ili ne) različitim odlukama. Raskolnikov ubija staricu i roman „Zločin i kazna“ se zasniva na posljedicama te odluke, a mali ne ubija staricu i radnja romana „Mirisi, zlato i tamjan“ zbog posljedica te neodlučnosti postaje cikličnom i mogla bi se ponoviti nebrojeno puta. „Najviše snage je potrebno za beznadne podvige!“ (Novak 2004: 120). Odluka da se Madonu uporno održava na životu beznadna je jer jedino što ona garantira je stagnacija. „Postoje dvije vrste sučeljavanja sa životom od kojih se Novakov pripovjedač oprezno odmiče: nehotično djetinje sučeljavanje koje iskazuje neupitno povjerenje vlastitome opažanju držeći njime posredovan svijet neposrednim te hotimično junačko sučeljavanje koje iskazuje bezrezervno povjerenje svojoj ideji držeći je vrijednom žrtvovanja svih drugih ideja“ (Biti 2005: 214). Mali je upravo takav pripovjedač, a i junak. Ne vjeruje sasvim svom opažanju i izražava sumnju u njega, no nedovoljno da bi se posvetio promjeni. Nesigurnost i ambivalencija javljaju se jednim od glavnih obilježja romana te je zbog njih vrlo teško odrediti koji je objekt žudnje malog.

6. OBJEKT A I JOUISSANCE

Žižek objekt a opisuje kao nedostižnu iluziju koja čovjeka navodi da promijeni svoju egzistenciju (Žižek 2013: 29), a prema Finku, Lacan objekt a shvaća kao ostatak (u vidu podsjetnika) koji je proizveden kada se slomi hipotetično jedinstvo majke i djeteta (Fink 2009: 69). Način na koji se to jedinstvo slama jest uvođenje trećeg člana obitelji, tj. djelovanjem oca. „Ako pretpostavimo početno jedinstvo majka-dijete (ako ne kao vremenski, onda kao logički, strukturalno moment), vidimo da u zapadnjačkoj nuklearnoj obitelji otac tipično djeluje tako da remeti to jedinstvo, intervenirajući u njega kao treći član – koji se često percipira kao stran i čak nepoželjan“ (Fink 2009: 64). S obzirom na to da smo Madoni dodijelili ulogu djeteta, a Dragi ulogu majke, malomu možemo dodijeliti samo ulogu oca. Lacan trećeg člana nazova „Ime oca“, no to ne znači da je taj član nužno biološki otac, „Ime oca“ djeluje kao metafora (Fink 2009: 65). Konkretno, u romanu „Mirisi, zlato i tamjan“, mali odvlači Dragin fokus s Madone na sebe te time stvara novi simbolički poredak, on neutralizira Madoninu žudnju. „Dijete bi voljelo biti jedini predmet privrženosti svoje majke, ali njezina žudnja gotovo uvijek nadilazi dijete: u njezinoj žudnji postoji nešto što djetetu izmiče, što je izvan njegove kontrole“ (Fink 2009: 68). Objekt a se u tom trenu razdvajanja pojavljuje kao iluzija ili fantazma kojoj subjekt sam upravlja. Ako govorimo o Madoni, možemo odrediti da bi njezin objekt a bila vlast nad Drugim, tko god da taj Drugi bio: Draga, ljudi na otoku...Ona sebe želi vidjeti u poziciji moći i tom iluzijom manipulira na svaki dostupan način: još uvijek se pretvara da joj mještani nose darove za Božić, misli da ima bolničarku (Draga), itd. Što pokazuje da subjekt, bio on lažan ili pravi, ima kontrolu nad objektom a i upravlja njime na način koji rezultira zadovoljstvom subjekta.

Lako je odrediti što je to objekt a za Madonu, no relevantnije je za radnju romana odrediti što je objekt a za malog. U uvodu je rečeno da radnja stagnira, tj. radnja se ponavlja u ciklusima, zato što opseg žudnje glavnog junaka ne odgovara opsegu praznog mjesta koje bi trebao popuniti. Kako bismo tu tvrdnju opravdali, potrebno je odrediti za čime mali žudi, a tek zatim zašto ne zadovoljava svoju žudnju. S jedne strane on mašta o alternativnom scenarijima u svom životu, a s druge strane živi u sjećanjima i to ga ne čini samo invalidom budućnosti, nego i invalidom prošlosti: „Oslobođenje je samo trenutak privida, ono je uvijek samo koji časak pred nama. Uvijek nam neposredno predstoji, jer smo odgajani u lažnim nadama. A svaki trenutak koji je iza nas, samo je strava od koje bježimo. I zbjeg i improvizacija postaju tako naše utočište životno, jer dok se možemo osvrutati, vjerujemo da smo spašeni“ (Novak 2004: 92).

O djetinjstvu malog ne znamo puno, zapravo nam uvid u njega pruža tek epizoda iz Madoninog prisjećanja. Ono što saznajemo o njemu jest da je od malena pod zaštitom Madone Markantunove te da su ga odgojile tete i stric, o čemu svjedoči Icita: „Mi smo se kolebale kako balanca, jer ima u gradu, moj brate, više od koja dobra kuća i više od koji djetić ricast i plemenita obličja, ali kontesa je Markantunova, za reć pravo, a i ja sam testado upirala prstom na vašeg malog, jer sam ti kako sestra hotila uzdić glas i kuću. A znam da nije mali ni vaš, ni domaće dijete, ni, kako sam ti rekla...jedini“ (Novak 2004: 84). Nedostaje nam informacija o majci malog i o njihovom odnosu ili prekidu odnosa. A pošto se, prema Lacanu, objekt a formira kao ostatak pri prekidu hipotetičnog jedinstva s majkom, bez saznanja o tom jedinstvu teško je odrediti objekt a. Mali čitatelju, kao analizirani analitičaru, prepričava svoje fantazme kroz četrnaest seansi ili poglavlja. Fink piše da analizirani to radi kako bi analitičara obavijestili o načinu na koji hoće biti povezani s objektom a, kojim ujedno manipuliraju kako žele i na taj način izvače maksimalno zadovoljstvo iz fantazme (Fink 2009: 69). Pošto ne možemo odrediti objekt a za malog, pretpostavimo da ga nema ili da njegova uloga za formiranje likova ili napredak radnje nije relevantna. No, iako se objekt a, kao ostatak raskida jedinstva s majkom, ne pojavljuje, nešto mora popuniti prazninu koju ostavlja prekid te veze, a to je jouissance. „Jouissance je, dakle, ono što počinje zamjenjivati 'jedinstvo majka-dijete', jedinstvo koje možda nikada nije bilo toliko jedinstveno, budući da je bilo jedinstvo samo zahvaljujući djetetovu žrtvovanju ili odricanju od subjektivnosti“ (Fink 2009: 69). Jouissance predstavlja uzbuđenje koje korelira s boli ili osjećajem užitka, što znači da subjekt jouissance može percipirati na pozitivan ili negativan način, ono može biti ugodno ili odbojno. „Freud nimalo nesigurno kaže da 'pacijenti iz svojih patnji crpe određeno zadovoljenje'“ (Fink 2009: 69). Možemo reći da kod malog definitivno postoji jouissance, bez obzira na to što sumnjamo u objekt a. Objekt a se može smatrati instrumentom kojim se orkestrira fantazma, ona može biti ili ugodna ili odbojna. Mali često govori o trpljenju, o boli i nemoći i moguće je zaključiti da jouissance kod njega korelira s osjećajem boli umjesto s osjećajem užitka, no nije isključeno da mali iz svoje boli crpi zadovoljstvo. Upravo mu ta opravdana boli omogućava da se postavi u poziciju žrtve koja vodi k tome da zbog svog trpljenja jednom postane junak. Postoji uzbuđenje isčekivanja, uzbuđenje koje zamjenjuje izgubljeno jedinstvo s majkom i u kojem mali uživa jer iako nema vlast nad svojom fantazmom i ne upravlja njome, ima mogućnost postizanja užitka čak i kroz patnju. No, ono što je subjektu najuzbudljivije ne mora donositi najviše užitka. Užitak se može preobraziti u gađenje, a Freud je upravo to otkrio na svom „Čovjeku-štakoru“ kad je primjetio izraz lica koji je protumačio kao „užasavanje od njegovog vlastitog užitka kojeg on sam nije bio svjestan“ (Fink 2009: 69). U

odnosu mali – Madona korelaciju uzbuđenja i užitka možemo vrlo jednostavno odrediti. Malom bi zasigurno najveći užitak pružila Madonina smrt, koju u nekoliko navrata zorno zamišlja. „Izvrnut će oči, upišati pod sobom iskrpanu žuticu, sklupčati se u tvrdo klupko i istisnuti dušicu, jer veliko je milosrđe Njegovo. Zla misao se začela na dan Boga Božića natašte još oko sedme ure. I kako se javila, tako sam je snagom volje svjesno postisnuo u mračnu svoju podsvijest da tamo drijema u pričuvi, nedostojna i šporka“ (Novak 2004: 75,76). Kako bi došao do tog najvišeg stupnja užitka Madona mora ili umrijeti prirodnom smrću ili je on mora ubiti. Prirodna smrt nikako da nastupi, a mali se ne može odvažiti na ubojstvo. Dokazano je da mali o tom koraku razmišlja, čak razmatra liječnikovu ideju o eutanaziji, jer eutanazija bi barem djelomično mogla moralizirati i opravdati Madonino napuštanje ovog svijeta. No, mali zna da bi taj potez u njemu izazvao gađenje, ili, prema Freudu, užasavao bi se vlastitog užitka. Kako bi izbjegao takvo stanje, mali se okreće *jouissanceu* i bira crpiti zadovoljstvo iz svoje boli. Sam kaže da ne živi invalidski nego invalidno (Novak 2004: 105) u iščekivanju života poslije smrt koja nikako ne dolazi (Novak 2004: 21).

Svjesno odabirući da ostavi Madonu na životu, mali se pokorava njezinoj žudnji. Madona za njega postaje Drugo. „U razdvajanju objekt a kao žudnja Drugog dolazi na čelo, dobiva prednost pred subjektom ili ga pokorava, a u pronalaženju fantazme subjekt subjektivizira *uzrok* svoje egzistencije (žudnju Drugog: objekt a) i karakterizira ga neka vrsta čistog žuđenja bez objekta: žudnost“ (Fink 2009: 79). Ono što mali radi jest ispunjavanje žudnje Drugog-Madone koje je za njega svojevrstan traumatski doživljaj zbog kojeg ne može pronaći svoj vlastiti objekt. „Susret sa žudnjom Drugog sačinjava traumatski doživljaj užitka/boli ili *jouissance*, što Freud opisuje kao *sexual über*, seksualno preopterećenje. Subjekt postaje kao obrana od tog traumatskog doživljaja. Pronalaženje fantazme je proces kojim subjekt subjektivizira traumu, preuzima traumatski doživljaj na sebe i preuzima odgovornost za tu *jouissance*“ (Fink 2009: 72). Prema tome, mali ne može preuzeti ulogu „Imena oca“ jer on nije ta figura koja remeti jedinstvo majka-dijete nego se javlja subjektom koji ne može ovladati svojom traumom. S obzirom na to da je odvojen od objekta a, nema kontrolu nad svojom fantazmom te je pokušava uspostaviti kroz svoj pripovijedački iskaz obraćajući se čitatelju kao analizirani analitičaru, no čini se da se takvim postupkom sve više udaljava od objekta a. Čak i posljednje riječi njegovog iskaza sugeriraju da taj iskaz nema učinka i da pomaka nema: „Budućnost prazno i beznadno ječi od pozlaćenih salonitnih fanfara. U raju smo. I to je sada vječnost“ (Novak 2004: 215). Prema tome, malog bismo mogli

okarakterizirati kao kastrirani subjekt. On bi mogao preuzeti žudnju Drugog kao uzrok kako bi mogao ovladati svojom fantazmom, a to bi značilo da mora žrtvovati svoju kastriranost, tj. da se mora odreći položaja u kojem je podređen Drugom, što je za malog položaj žrtve koja pati (iz čega i crpi užitak). „Kastrirani subjekt je tako subjekt koji nije subjektivizirao žudnju Drugog, te ga ona nastavlja mučiti, ali od svoje simptomatične podređenosti Drugom ipak stječe „sekundarnu dobit“ (Fink 2009: 83). Mogli bi se i reći da subjekt na mjesto žudnje postavlja zahtjev Drugog i odbija žrtvovati svoju kastraciju za jouissance Drugog (Fink 2009: 83), što je jasno vidljivo u romanu: mali ne ispunjava Madonine zahtjeve kako bi njoj udovoljio (na kraju krajeva, on konstantno zamišlja njezinu smrt) ili kako bi onda crpila zadovoljstvo iz jouissancea, nego zato da utvrdi svoj podređeni status žrtve i da opravda bol koju osjeća jer upravo je to ono što mu pruža zadovoljstvo.

7. ZAKLJUČAK

„Psihoanaliza je pripovijest o sebi ili, u frazi J.M. Bernsteina, 'autobiografija iznesena pomoću teorije'. U freudovskoj tradiciji ona djeluje na pretpostavci da je duševni poremećaj stanje nepoznavanje samog sebe koje se u trenutku pripovijedanja može navladati spoznajom o sebi“ (Currie 2002: 192). Čitanje romana „Mirisi, zlato i tamjan“ čitanje je jedne takve psihoanalize. Pripovijedanje o sebi može funkcionirati kao oblik terapije ili sredstvo kojim subjekt dolazi do istine ili laži o sebi, može potvrditi svoje postojanje ili posumnjati u njega. „Drugim riječima, da bi se nečiji identitet ustalio kao pripovijest, čovjek mora izbrisati ili naturalizirati novu vrstu ludila koja nastupa tijekom pripovijedanja o sebi kao o nekoj drugoj osobi, razotkrivajući rascjep prošlosti prikrivanjem rascjepa između sadašnjosti i prošlosti“ (Currie 2002: 192,193). Mali se u romanu nalazi u ulozi pripovjedača i pripovjeda nam o sebi, o tome kako doživljava svoj život. On je svakako fikcionalan i postoji sve dok pripovijeda, a on može pripovijedati nebrojeno puta jer zbog načina na koji pripovijeda, mogli bismo nakon posljednje stranice ponovno krenuti od prve. Radi se o pripovijedanju koje nema početka, nema vrhunca i nema kraja i to u čitatelju izaziva nelagodu jer ne poštuje slijed na koji je navikao u prozi. Mali pripovijeda, ali ne preuzima odgovornost za svoje pripovijedanje. „Odgovornost u ezopovskoj basni započinjem ovim: samorazumljivošću, samosvješću, identitetom govornika i slobodnim binarnim izborom (vuk ili ovca, izgled ili stvarnost)“ (Keenan 2002: 211). Kako bi pripovjedač bio odgovoran i kako bismo mu mogli vjerovati, on mora imati čvrst identitet, a mali, kao pripovjedač, traga za svojim identitetom. Točnije bi bilo reći da traga za svojim ciljem. „Cilj, kad se jednom dosegne, uvijek se nanovo povlači“ (Žižek 2013: 23). On je tek odredište, a put prema cilju je svrha nagona koji pokreće subjekt: on se treba vratiti na svoj kružni put i ponovo krenuti prema cilju (Žižek 2013: 24). Mogli bismo reći da su i put prema cilju i pripovijedanje malog nešto poput Sizfova posla. No, razlika je u tome što i nagon i Sizif imaju neki cilj, a pripovijedanje malog ga nema. Kada subjekt žudi za nečim, želi popuniti neko prazno mjesto i kada se to dogodi dolazi do određene frustracije jer više nema objekta za kojim žudi. „Žudnja, strogo uzevši, nema objekt. Žudnja je po svojoj biti stalna potraga za nečim drugim i ne postoji odredljiv objekt koji je sposoban zadovoljiti je, drugim riječima: ugasiti“ (Fink 2009: 102). Ono što postoji jest objekt a koji je uzrok žudnje, koji je neuhvatljiv i oko kojeg subjekt može samo kružiti. Što je subjekt bliži zadovoljavanju žudnje, što je bliži svome cilju, sve je bliži osjećaju tjeskobe koja se pojavljuje nakon što se cilj postigne, nakon što se popuni prazno mjesto. Za malog je

konstitutivni dio njegova identiteta uloga žrtve te on radije bježi od potencijalnog osjećaja tjeskobe pri postizanju cilja nego od svog zatočeništva. U tome je pravi razlog zašto čitanje romana „Mirisi, zlato i tamjan“ uzrokuje nelagodu. Naravno, konstantno spominjanje izmeta i grobnica u većini čitatelja uzrokuje osjećaj gađenja i evocira osjećaj straha od smrti. No, ti nelagodni osjećaji bili bi opravdani da je na kraju romana moguće nekako pobjeći od njih. Budući da se na kraju romana potvrđuje ostanak u toj „grobnici“ cijelu vječnost, čitatelj ne može „pobjeći“ od romana, mali ne može završiti pripovijedanje te oni zajedno ostaju zatočeni u njemu.

8. LITERATURA

- BITI, Vladimir (2005) *Doba svjedočenja. Tvorba identiteta u suvremenoj hrvatskoj prozi*. Zagreb: Matica hrvatska
- CURRIE, Mark (2002) Istinite laži. U: *Politika i etika pripovijedanja*. Uredio: Vladimir Biti. str. 191-207. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada
- FINK, Bruce (2009) *Lakanovski subjekt. Između jezika i jouissance*. Zagreb: Kruzak
- JUKIĆ, Tatjana (2011) *Revolucija i melankolija. Granice pamćenja hrvatske književnosti*. Zagreb: Naklada Ljevak
- KEENAN, Thomas (2002) Primjeri odgovornosti: Ezop, s filozofijom. U: *Politika i etika pripovijedanja*. Uredio: Vladimir Biti. str. 207-231. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada
- NEMEC, Krešimir (2003) *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000*. Zagreb: Školska knjiga
- NOVAK, Slobodan (2004) *Mirisi, zlato i tamjan*. Zagreb: Večernji list
- ŽIŽEK, Slavoj (2013) *Gledanje iskosa. Uvod u Jacquesa Lacana uz popularnu kulturu*. Zagreb: Meandarmedija

Sažetak

Ovaj rad započinje određivanjem pozicije romana „Mirisi, zlato i tamjan“ unutar povijesti hrvatske književnosti. On je uvijek analiziran kao tip egzistencijalističkog romana, no samo djelomično psihoanalitičkim pristupom. Ono čime se ovaj rad bavi jest određivanje junaka romana kao subjekata i njihovih međuodnosa unutar Lacanove teorije pomoću koje se definira postojanje i egzistiranje junaka. Glavno obilježje romana koje se razrađuje jest njegova cikličnost i razlozi njezina postojanja. Utvrđuju se njezini uzroci, tj. zašto u radnji nema značajnih pomaka, te posljedice koje ona ostavlja na glavnog junaka. Ključ za otkrivanje uzroka jest postavljanje junaka romana u međuodnose koje se temelje na odnosu majka-otac-dijete te Lacanovoj analizi takvog međuodnosa. Takvim načinom moguće je pokazati koje su mane takvih odnosa ako su oni iskrivljeni, te zašto se javlja nelagoda prilikom čitanja romana i zašto se čitatelj nakon završetka čitanja romana ne može istinski odvojiti od njega.

Ključne riječi

Lacan	Lacan
subjekt	subject
objekt a	object a
jouissance	jouissance
Novak	Novak